

Наталя Тихолоз

ТАЄМНИЦЯ СМЕРТИ ПЕТРА ФРАНКА (до 80-х роковин примусової «евакуації»)

DOI: 10.5281/zenodo.5229573

© Н. Тихолоз, 2021. CC BY 4.0

У статті докладно проаналізовані версії арешту (під виглядом евакуації) та загадкової смерти Петра Франка, наймолодшого сина Івана та Ольги Франків, на той час – визначного культурного й громадсько-політичного діяча, народного депутата Верховної ради УРСР та першого директора Музею Івана Франка у Львові.

Мета студії – на підставі усіх доступних джерел (документальних, пресових, мемуарних тощо) розкрити обставини примусового вивезення Петра Франка зі Львова з початком німецько-радянської фази Другої світової війни, можливий час і місце його насильницької смерті унаслідок злочинної репресивної політики тоталітарної системи СРСР щодо діячів української культури і лідерів громадської думки Галичини.

Методологія дослідження базується передусім на архівно-джерелознавчих розшуках із використанням біографічного, політично- й культурно-історичного підходів, аналітико-синтетичного та індуктивно-дедуктивного методів.

Наукова новизна дослідження полягає в науковому обґрунтуванні документально підтверджених фактів арешту й смерті Петра Франка на підставі архівних джерел, а також у першому введенні в науковий обіг низки раніше невідомих документів (зокрема з архівів радянських спецслужб).

На підставі докладного системного аналізу та критичної верифікації всіх доступних джерел, зроблені висновки, що 28 червня 1941 р. Петра Франка, саме в день його народин, заарештували під приводом «евакуації» службовці органів держбезпеки СРСР (а саме військ НКВС) і вивезли зі Львова в східному напрямі, разом із акад. Кирилом Студинським. Їх довели до Києва й, очевидно, утримували під вартою в місцях позбавлення волі (у в'язниці чи слідчому ізоляторі). На початку липня того-таки року П. Франко був засуджений до «ВМН» («высшей меры наказания») і «расстрелян за националистическую деятельность». Це сталося не раніше за 6 липня 1941 р.; найімовірніше, 9 або 10 липня 1941 р.

Отже, Петро Франко став жертвою радянських політичних репресій, а його передчасно обірване життя є актом обвинувачення сталінській тоталітарній системі.

Ключові слова: німецько-радянська війна, евакуація, розстріл, політичні репресії, тоталітарна система.

22 червня 1941 р. розпочалася німецько-радянська війна, а з нею і більшовицько-советська евакуація Львова. 24 червня в переповнених львівських тюрмах (їх на той час було три: № 1 на вул. Лонцького, № 2 на вул. Замарстинівській, № 4 «Бригідки» на вул. Казимирівській (сучасна вул. Городоцька), 34 – та ще одна «запасна», також переповнена, тюрма № 3, облаштована в замку м. Золочева) нещодавні «визволителі» почали масово знищувати в'язнів, більшості з

яких інкримінували контрреволюційну діяльність, шпигунство і зраду¹. Ті в'язні, яких визнали особливо небезпечними, підлягали «евакуації по I категорії», тобто розстрілу². Але транспорту катастрофічно бракувало, тому навіть тих, кого мали вивезти, вирішили фізично знищити на місцях.

Розстрілювали без суду і слідства спершу поодиноці, пострілом у потилицю, а далі, не встигаючи виконувати рознарядку, – масово, зганяючи в'язнів до камер, підвалів чи на подвір'я, з автоматичної зброї або кидаючи гранати... Щоб заглушити постріли й передсмертні зойки жертв, для маскування цілодобово працювали двигуни бульдозерів, тракторів, вантажівок та ін. Наприкінці червня 1941 р. Львів затерп від жаху. Відступаючи з міста, радянський тоталітаризм залишив по собі страшне криваве місиво садистично закатованих, звірськи понівечених тіл українців, яких навіть рідні не могли розпізнати. Нічого подібного ніхто собі не міг уявити навіть у найстрашнішому сні. Але саме такими були реалії того жахливого смертоносного червня 1941 р., який став фатальним і для Петра Франка.

На той час він був народним депутатом Верховної ради УРСР, деканом товарознавчого факультету українського державного інституту радянської торгівлі у Львові, першим директором нещодавно (1940 р.) утвореного літературно-меморіального музею Івана Франка у Львові...

Одначе ані авторитет ушлявленого батькового прізвища, ані власний статус визначного культурного й громадсько-політичного діяча насильно «возз'єднаної» з СРСР Західної України не захистили його від сталінських репресій та політичного терору.

«Подарунок» на уродини: арешт чи евакуація?

22 червня 1941 р. до будинку, в якому мешкав Петро Франко (вул. І. Франка, 2; тепер – № 150), прийшов «охоронець у кашкеті із синім верхом» (характерний елемент уніформи органів держбезпеки, зокрема військ НКВС)³ і протягом тижня стежив за кожним кроком депутата⁴. 24 червня Петро Франко востаннє відвідав своє місце праці – інститут радянської торгівлі. Від 25 червня 1941 р., згідно з його наказом як директора, у Музеї Івана Франка запроваджено нічні чергування⁵. А вже у четвер, 26 червня, двоє енкаведистів у цивільному конфінували (обмежили пересування місцем проживання) директора-депутата Петра Франка. Фактично це був домашній арешт. За Петром Франком «ходили крок у крок, навіть до кльозету»⁶. У суботу, 28 червня, саме в день його народин, об 11.00 його таки заарештували і вивезли зі Львова. Щоправда, все це офіційно подавали як «евакуацію»... Як виявилося згодом, вивезли назавжди...

Старша донька Петра Франка Віра про цей момент згадувала: «28 червня 1941 р. в день народження батька до нас завітали двоє в цивільному. Вони сказали батькові йти з ними. Я швиденько побігла по батькову матір, а мою бабусю, дружину Івана Франка Ольгу. Батько з матір'ю розмовляли французькою мовою, щоб енкаведисти не розуміли. Розмова була нейтральною. Син заспокоював матір... Потім батько сказав, що він мусить узяти ванну. Переодягнувся в усе чисте,

¹ Див.: Романів О., Федущак І. Західноукраїнська трагедія. 1941. Львів – Нью-Йорк, 2002. С. 109–163; Франко П. Криваві сліди «золотого вересня». Львів, 2005. С. 202–238; Дерев'яний І. Розстріли в'язнів в червні–липні 1941 р. Як це було. *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/06/24/43789/>.

² Федущак І. До 65-річчя кримінального злочину (червень 1941 р.). *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2006. Зб. 7. С. 121.

³ Уніформа органів государственной безопасности, Внутренних и Пограничных войск СССР. *Википедия*. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Уніформа_органів_государственной_безопасности,_Внутренних_и_Пограничных_войск_СССР#ГУГБ_НКВД_СССР.

⁴ Франко З. За невідомих обставин. *Аксіоми для нащадків. Українські імена у світовій науці. Зб. нарисів / Упоряд. і передм. О.К. Романчука*. Львів: Меморіал, 1992. С. 355–356.

⁵ Наказ № 92 по Музею від 22 червня 1941 р. *Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові*. Львів: Апіріорі, 2012. Вип. 12. С. 137.

⁶ Марська В. [Струтинська М.] Буря над Львовом. Філядельфія: Вид-во «Київ», 1952. С. 208.

як перед боєм... Більше ми не бачили його...»⁷ Схожу замальовку обставин так званої евакуації Петра Франка зафіксувала у своїй статті й Зеновія Франко⁸.

Того-таки дня, 28 червня 1941 р., НКВС так само забрали й акад. Кирила Студинського. До евакуації було наказано готуватись і професору медицини Мар'янові Панчишину, однак в останній момент він устиг схватись у підвалах медінституту.

Насправді ніхто не знав, куди повезли Петра Франка. Навіть свідчення про те, яким транспортом його евакуювали, сьогодні дуже строкаті. Фіакр, авто, потяг... Донька Віра Франко згадувала, що по батька «приїхав лімузин», у якому вже сидів Кирило Студинський⁹. Дружина Ольга Франко також свідчила, що її чоловіка забрали машиною, але оскільки місця для всіх забракло, то по них (тобто по неї та доньок) мало приїхати інше авто. Утім, як виявилось згодом, ніхто по них так і не приїхав¹⁰. Софія Дутко (роки життя: 1910–1993), що працювала в той час прибиральницею в Музеї Івана Франка у Львові й упродовж 1938–1968 рр. безпосередньо мешкала в підвальному приміщенні Франкового будинку¹¹, також свідчила, що Петро Франко «евакуювався в тил країни на *автомашині*, яка спеціально приїжджала по нього»¹². Натомість її син, Володимир Дутко (1936 р. н.), згадував, що «бачив, як з двору будинку Ув'єри виїхав *фіакр* [курсив мій. – Н. Т.] з двома енкаведистами, які сиділи на задньому сидінні з прищепленими до гвинтівок оголеними багнетами, а між собою посадили Петра Франка і повезли вниз вулицею»¹³.

Хоч би як там було, але у версію про «евакуацію» ніхто не вірив.

Два тижні по тому, 13 липня 1941 р., газета «Українські щоденні вісті» надрукувала коротеньку замітку під промовистим заголовком «Подайте вістку»: «Дня 28. VI. в год. 11. НКВД забрало Франка Петра. Хто має про нього якусь вістку, [хай] подасть його родині. Адреса: Львів, Франка, 2»¹⁴. Це повідомлення, у якому ім'я Петра Франка названо серед десятків інших прізвищ відомих і невідомих львів'ян, що пропали безвісти, стало чи не першим публічним задокументованим свідченням того, що у справі сина знаного класика *щось не так*.

За три дні, 16 липня 1941 р., вже дрогобицька газета «Вільне слово» інформувала своїх читачів, що «більшевики, відступаючи зі Львова, забрали з собою проф. др. Кирила Студинського і інж. Петра Франка, сина нашого великого письменника»¹⁵.

Ще за шість днів, 19 липня, у тій-таки газеті «Українські щоденні вісті» в замітці під тим самим, уже звичним для читачів, заголовком «Подайте вістку» першим серед когорти інших зниклих називали також ім'я Кирила Студинського та його дружини Леонтії¹⁶.

Однак шлях до пізнання правди про фатальний кінець життєвої історії Петра Франка став таким же складним, як і шлях гвалтовно «возз'єднаних», спійманих до неволі, підрадянських українців до своєї незалежності...

На довгі роки Петра Франка просто викреслили... Викреслили з історії українського культурного, громадського, політичного, спортивного, наукового та літературного життя. Його викреслили з історії країни. У Франковому музеї, біля витоків якого він стояв, не можна було демонструвати його світліну. Ім'я

⁷ Франко В. Вступне слово. *Франко П. Молочко*. [б. м., б. р.] [Бібліотечка «Франкової криниці».] С. 2.

⁸ Див.: Франко З. За невідомих обставин. С. 355–356.

⁹ Цит. за: Кліш А. Кирило Студинський: життя і діяльність. Тернопіль, 2011. С. 113.

¹⁰ Архів Управління СБУ у Львівській обл. Справа Віри Франко. П-8148 (Арх. № 204895). Т. 2. Арк. 43.

¹¹ Горак Р. Спогади Софії та Володимира Дутків. *Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові*. Львів, 2007. Вип. 7. С. 173–187.

¹² Архів Управління СБУ у Львівській обл. Справа Віри Франко. П-8148 (Арх. № 204895). Т. 2. Арк. 37.

¹³ Горак Р. Спогади Софії та Володимира Дутків. С. 183.

¹⁴ Подайте вістку. *Українські щоденні вісті*. 1941. Чис. 7 (від 13.VII.). С. 4.

¹⁵ Кого вивезено зі Львова. *Вільне слово*. 1941. № 4 (від 16.VII.). С. 3.

¹⁶ Див.: Подайте вістку. *Українські щоденні вісті*. 1941. Чис. 12 (від 19.VII.). С. 4.

Петра Франка стало проскрибованим. Краще було взагалі його не згадувати. Навіть кровним родичам...

Арешт (називатимемо все своїми іменами, бо ж це був таки арешт, а не евакуація!) Петра Франка істотно вплинув і на життя його найближчих.

У ніч проти 15 липня 1941 р. померла його мати, Ольга Федорівна Франко з Хоружинських. Лежачи на передсмертному одрі, вона раз у раз допитувалася: «Де Петрусь, чому не приходять Петрусь?»¹⁷ Невістка Ольга Франко з Білевичів приховувала від неї правду про початок війни, бо не хотіла зайвий раз хвилювати стареньку. Софія Дутко, яка була з Ольгою з Хоружинських в останні дні її життя, свідчила, що вона «дуже побивалась за улюбленим сином, перестала приймати їжу, плакала за ним і це, напевно, прискорило її смерть»¹⁸.

30 червня 1941 р. до Львова увійшли німці. Від 4 липня того самого року комісаркою Музею Івана Франка призначено Ольгу Франко з Білевичів, хоча сам музей був закритий для відвідувачів. А вже три тижні по тому дружину Петра Франка разом із доньками виселили з вілли на вулиці Франка, 2 (тепер – № 150). За час німецької окупації її ще двічі виселяли з помешкань.

У вересні 1941-го за надуманим політичним звинуваченням у співпраці з органами НКВС гестапо заарештувало і відправило до централізованої тюрми на Лонцького старшу доньку Петра Франка Віру. Відтак дев'ятнадцятилітня дівчина потрапила до німецького концтабору Равенсбрюк, а, повернувшись додому, за іронією долі, 13 грудня 1945 р. знову опинилась у в'язниці. Цього разу вже НКВС звинувачувало її у співпраці з ворожою розвідкою. 31 січня 1946 р. Віру Франко засуджено на п'ять років табору у Воркуті та на довічне заслання до Сибіру. Додому вона змогла повернутися лише 1953 р., уже після смерті Сталіна (звільнена 27 листопада 1953). Реабілітована 14 грудня 1959 р.

Сьогодні, переглядаючи справу Віри Франко, розуміємо, що підозру (й органів гестапо, й органів НКВС) викликало перебування Віри Франко в травні 1940 – травні 1941 рр. у Відні. До столиці Австрії вона їхала разом із членами німецької комісії з переселення німців із СРСР. У Відні донька Петра Франка навчалася на медичному факультеті та збирала матеріали про свого діда, Івана Франка. І хоч вона мала офіційний дозвіл від Народного комісаріату іноземних справ (НКІС) СРСР на виїзд до Відня, проте стеження за донькою депутата таки велось. Недовіру НКВС спричинило те, що Віра Франко замешкала на квартирі у свого дядька, Петра Ключка (чоловіка рідної сестри Петра Франка, Анни), якого органи держбезпеки характеризували як «участника націоналістической організації УНО», а також і те, що дівчина підтримувала дружні взаємини «с офіцерами німецько-фашистской армії»¹⁹.

Згодом, 1959 р., додаткова перевірка органів НКВС чітко встановила, що Віра Франко «в 1940 году имела знакомство с членами немецкой комиссии, но эта связь не носила преступного характера», та що «выезжала в г. Вена по разрешению советских властей через специальную государственную комиссию и в мае 1941 года по разрешению НКВД СССР возвратилась на жительство в г. Львов»²⁰. Але тоді, у травні–червні 1941-го, усе було інакше. Сталінська система, у якій процвітали терор, недовіра, шпигунство й донощицтво, скрізь бачила зраду та підступ.

Очевидно, що зв'язок із членами німецької комісії кидав негативне світло і на Петра Франка, який і без того перебував під пильним оком НКВС. Так, прибиральниця музею Софія Дутко на допиті свідчила, що легкове авто членів німецької комісії з переселення 1940 р. стояло в гаражі будинку Ув'єри (вул. Франка, 2), де мешкав Петро Франко зі сім'єю, а також що вона бачила, як

¹⁷ Син [Франко Т.] Ольга Франко. *Українське слово*. 1941. Чис. 2 (від 5.VIII.). С. 2.

¹⁸ Горак Р. Спогади Софії та Володимира Дутків. С. 183.

¹⁹ Архів Управління СБУ у Львівській обл. Справа Віри Франко. П-8148 (Арх. № 204895). Т. 2. Арк. 67.

²⁰ Там само.

Віра Франко та її батько-депутат часом розмовляли з тим чи тим представником комісії²¹. Самі ж члени німецької комісії з переселення займали будинок навпроти Музею Івана Франка.

1941 р. сім'я Петра Франка опинилась у смертельному трикутнику радянсько-німецької недовіри. Совіти заарештували Петра Франка... Німці ж арештували його доньку Віру... Сьогодні бракує документів, щоби з'ясувати напевно, чи був зв'язок між цими двома арештами – батька і доньки, – чи ні.

Однак зі справи Віри Франко дізнаємося, що вона була особистою батьковою секретаркою²². А допит Ольги Франко з Білевичів 20 грудня 1945 р. засвідчив, що на другий день після арешту Віри гестапівці проводили обшук у домі Франків. Саму ж Ольгу Франко двічі викликали на допит у гестапо, чотири чи п'ять разів обшукували її помешкання.

Під час першого обшуку, за свідченням Ольги Франко з Білевичів, усі документи її чоловіка, його листування з батьком, рукописи І. Франка, листування Петра Франка за час його роботи як депутата ВР УРСР, записник із адресами та телефонами членів НКВС, два фотоапарати, світлини, одяг склали в шафу й запломбували. Усі речі, опечатані в шафі, забрали після другого обшуку. Окрім того, реквізували тоді також наручний годинник, золотий перстень, срібний портсигар і радіоприймач. Усі наступні обшуки та допити мали на меті виявити листування Ольги Франко з Петром і встановити, чи підтримує вона якісь контакти з чоловіком²³.

Загадка смерті: версії та контраверсії

Звісно, відповідь на це та цілу низку інших запитань, пов'язаних із таємничим зникненням Петра Франка в червні 1941 р., могла б дати справа-формуляр, яку було на нього заведено.

Справа-формуляр (в оригіналі російською мовою «дело-формуляр», скорочено *Д-Ф*) – назва справи оперативного обліку, яку спецоргани заводили на певну особу у зв'язку з даними, що надходили на неї і давали підставу підозрювати її у підіривній діяльності проти СРСР. Цей термін відмінений у 1954 році²⁴. Тобто справа-формуляр – це сукупність різних документів (біографічні дані особи, агентурні доноси на неї, звіти про спостереження та стеження за людиною, зібрані компрометаційні матеріали), які підтверджували, на думку відповідних органів держбезпеки, провину підозрюваної особи перед державою. Таку справу заводили таємно, людина могла й не знати про її наявність. Справа-формуляр, «мандруючи» з управління в управління, переслідувала свою жертву, навіть коли вона змінювала місце проживання. Більшість документів у таких справах містить гриф «совершенно секретно», який указував на те, що інформація належить до розряду державної таємниці. Людину, на яку надходила достатня кількість компрометаційних матеріалів, брали в агентурну розробку і заводили справу-формуляр. Відтак ця особа потрапляла під приціл негласного й усебічного вивчення органів державної безпеки. При цьому стеження велося не лише за нею, а й за її рідними, друзями, знайомими.

Те, що Петро Франко перебував під пильним оком НКВС, сьогодні не залишає жодного сумніву. Як і те, що на нього було заведено справу-формуляр. Петро Франко знав, що за ним стежать. Ба більше, за свідченнями очевидців, навіть передвіщав своє зникнення...

Оксана Франко, родичка Франків по лінії Онуфрія Франка (рідного брата І. Франка), свідчила: «Мій батько Володимир-Омелян ... десь влітку 1940 р. уже

²¹ Архів Управління СБУ у Львівській обл. Справа Віри Франко... Арк. 67

²² Там само. Арк. 83.

²³ Там само. Арк. 109–111.

²⁴ Контрразведывательный словарь [Высшая краснознаменная школа Комитета Государственной Безопасности при Совете Министров СССР им. Ф. Э. Дзержинского. Совершенно секретно]. Москва, 1972. С. 84.

за “перших совітів” ... відвідав місто Лева, де зустрічався з Петром. Пізніше він згадував, що Петро виступав про кадебістський нагляд за ним, тому при розмові прикладав пальця до вух, тим самим вказуючи на те, що не треба про щось заборонене, політичне говорити»²⁵.

А Зорян Базилевич (1930 р. н.), небіж Ольги Франко з Білевичів (син її двоюрідного брата по матері Степана Базилевича), розповідав мені: «Я добре пам’ятаю, як ми з мамою [йдеться про Чеславу Базилевич. – Н. Т.] в тюрмі на Замарстинівській дістали повідомлення “заключённый выбыл” і відразу поїхали на вул. Понінського до вілли Ув’єри до цюці Дзюні Франко [йдеться про Ольгу Франко, дружину Петра Франка. – Н. Т.], і там мама розповіла вуйкові Петрові про це! Він обняв маму, поцілував її, погладив мене по голові і сказав: “Цеся, нині пропав Стефко. Завтра моя черга!!!”».

На сьогодні нам невідомо місце перебування справи-формуляра Петра Франка. Усі намагання її віднайти не дали сподіваних результатів. Дуже хочеться вірити, що цієї справи не знищили і рано чи пізно вона таки стане доступною для дослідників. Про те, що справа-формуляр Петра Франка була, знаходимо переконливі свідчення в аналогічній справі-формулярі, яку відкрили на його рідного старшого брата, Тараса Франка, як на «українського націоналіста».

На наш запит 2017 р. у справі Петра Франка в Галузевий державний архів Служби безпеки України надійшла відповідь, що такої справи немає. Однак в ГДА СБУ зберігають справу-формуляр (на сьогодні розсекречену) Петрового рідного брата, Тараса Франка. У ній зазначено, що Петро Франко «в 1941 году за активную националистическую деятельность был арестован и осужден [курсив наш. – Н. Т.]» (з доповідної записки з грифом «совершенно секретно» міністра держбезпеки УРСР Миколи Ковальчука до тов. Мельникова Л.Г. в ЦК КП(б)У, січень 1950 р.)²⁶. Окрім того, у цій справі натрапляємо ще на два цікаві документи. Перший – невеличкого формату папірець, який, за першим разом гортаючи справу, дуже легко можна просто переочити, – є такою собі довідкою про наявність компрометаційних матеріалів на людей із оточення підозрюваного. Такі довідки (з обов’язковим грифом «совершенно секретно»!) були своєрідним запитом на перевірку того, чи перебуває згадана в довідці людина в оперативній розробці, чи ні. Якщо особа в оперативній розробці не перебувала, то на документі ставили штамп «Сведений не имеется» і дату. Якщо ж відповідь на запит була ствердною (отже, особа перебувала в оперативній розробці й уже мала заведену справу-формуляр), то в довідці вказували номер формуляра та номер архівної справи.

Оскільки в розробці був Тарас Франко, то відповідно працівники органів наводили дані про його родичів. У такій довідці-запиті на Петра Франка, датованій 3 січня 1950 р., є покликання на його, Петрову, справу-формуляр – Д-Ф 910, архівний № 2854 зі зазначенням того, що справу слід зберігати «довічно»²⁷. Того ж дня, 3 січня 1950 р., начальнику відділу «А» УМГБ Львівської області надійшло «Требование» (знову-таки з грифом «совершенно секретно»!) з вимогою видати заступникові начальника 5-го відділу УМГБ УРСР майору Омельченкові «Д[ело]-Ф[ормуляр]» Петра Франка за архівним номером № 2854 «для составления справки по указ[анию] Министра»²⁸. 6 січня 1950 р. Д-Ф Петра Франка повернули в архів. Отже, ці два документи незаперечно свідчать про те, що на початку січня 1950 року справа-формуляр Петра Франка існувала!²⁹

²⁵ Франко О. Іван Франко дав своєму сину ім’я Тарас на честь Шевченка (родинні спогади і дослідження). Франко Т. *Вибране: У 2-х томах* / Упоряд. Є. Баран, Н. Тихолоз. Івано-Франківськ, 2015. Т. 1. С. 905.

²⁶ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі ГДА СБУ). Особий архів № 1709 (С-3249). Дело-формуляр Тараса Франка. Ч. І. Арк. 14.

²⁷ Там само. Ч. IV. Арк. 50–50 зв.

²⁸ Там само. Арк. 53.

²⁹ Тихолози Н. і Б. Документи родини Франків з архівів радянських спецслужб. URL: <https://zbruc.eu/node/68245>

Однаке всередині липня 1958 року жодних документальних даних про вироки Петра Франка, а також про наявність його справи вже не було. Про це звітував 17 липня 1958 р. голова Комітету держбезпеки при Раді Міністрів УРСР Нікітченко в документі з грифом «секретно» до першого заступника голови Ради Міністрів УРСР Михайла Гречухи³⁰. Дані на Петра Франка тоді збирали у зв'язку з переглядом справи його старшої доньки, Віри Франко. Кілька наступних документів засвідчує, що представники органів самі шукали справу її батька у спецархівах. І – не знайшли!..

На це вказують такі дані.

У справі Віри Франко на звороті довідки-запиту (датовано 12 травня 1959 р.) на Петра Франка мокра печатка повідомляє, що «В центральной оперативно-следственной картотеке 1 Оперотдела МВД СССР Сведений не имеется». Після цього стоїть ще один штамп (датовано 15 травня 1959 р.) зі зазначенням: «По прекращенной сведений НЕ ИМЕЕТСЯ»³¹. Подальший запит у 1-й спецвідділ від 15 травня 1959 року також має негативну резолюцію (датовано 19 травня 1959 р.): «В оперативно-справочной картотеке 1 УВД Львовской обл. СВЕДЕНИЙ НЕ ИМЕЕТСЯ»³².

Урешті-решт у «Заключенні» від 28 вересня 1959 р., яке стало основою для закриття кримінальної справи на Віру Франко і слугувало підставою для її реабілітації (затверджено підписом заступника голови Комітету держбезпеки при Раді Міністрів УРСР полковником Б. Шульженком), про Петра Франка читаємо таке: «В оперативных материалах КГБ при СМ УССР имеются данные о том, что отец ФРАНКО В. П. – ФРАНКО Петр Иванович в 1941 году в связи с военной обстановкой по решению НКВД УССР приговорен к расстрелу, однако *никаких официальных материалов, на основании которых был приговорен ФРАНКО П.И., в архивах КГБ и МВД не разыскано* [курсив наш. – Н. Т.]»³³.

Отже, факти говорять про те, що справу Петра Франка у проміжку між 1950 та 1958 роками, найімовірніше, було знищено. Вірогідно, наказ на її знищення, як і наказ на арешт Петра Франка, дав той-таки М. Хрущов. Саме він особисто відповідав перед Сталіним за здійснення репресій в УРСР у період, коли було «евакуйовано» Петра Франка. І саме за розпорядженням Микити Хрущова в 1949–1950 рр. відбувалося вилучення документів із архівів УРСР³⁴. У такий спосіб Хрущов замітав за собою сліди і знімав із себе відповідальність за репресії в Україні. Нема документів – нема і складу злочину...

* * *

Офіційне пояснення смерті Петра Франка, озвучене родині після Другої світової війни, було таке: *Петро Франко загинув (випадково) під час німецького бомбардування 1943 року між Києвом і Харковом*. Ні конкретного місця, ні дати не називали. Ця версія побутувала впродовж усієї радянської доби української історії.

Так, скажімо, саме її наводить Тарас Франко в листі від 15 березня 1957 р. до Івана Прокопіва: «Мій брат Петро, інж[енер]-хімік, загинув під час бомбардування в 1943 р. десь між Києвом і Харковом. Тіла не знайдено. На нього були наклепи, але тепер цілком реабілітований»³⁵.

Цієї версії дотримувались і в Музеї Івана Франка, коли допитливі відвідувачі ставили питання про сина письменника. Іван Кияшко, який був директором Музею Івана Франка у Львові у 1949–1952 рр., свідчив: «Ми змушені були роз-

³⁰ Архів Управління СБУ у Львівській обл. Справа Віри Франко. П-8148 (Арх. № 204895). Т. 2.

³¹ Там само. Арк. 59 зв.

³² Там само. Арк. 60–60 зв.

³³ Там само. Арк. 70.

³⁴ Див.: Васильєв В. «Беріївська відлига» в УРСР (кінець 1938–1939 рр.): політичні аспекти. *З архівів ВУЧК ГПУ НКВД КГБ*. Київ, 2010. № 2 (33). С. 118.

³⁵ Франко Т. Вибране: У 2-х томах / Упоряд. Є. Баран, Н. Тихолоз. Івано-Франківськ, 2015. Т. 2. С. 471–472.

повідати екскурсантам, що син Петро загинув під час німецького бомбардування»³⁶. Прибиральниця музею Софія Дутко на допиті 11 липня 1959 року також повторювала цю версію³⁷.

Однаке родина Петра Франка не надто вірила в цю версію. Коли Ольга Франко зверталася до державних органів, щоби їй видали довідку про смерть чоловіка, їй відмовили. На запитання онуків про долю діда Петра відповідала коротко і скупо: «Замордували його...» Хоча десь глибоко в душі не хотіла миритися з тою страшною правдою і чекала... Безнадійно чекала на його повернення ціле своє життя. Часом Петро приходив до неї у снах... «Якби був живий, то я б поїхала до нього і на край світу. Куди б він не сказав...» – якось мовила Ольга з Білевичів до своєї онучки, Іванки Міліянчук. Але не судилося... Хоча фальшиві звістки про те, що, мовляв, Петро Франко працює десь далеко в Росії на якомусь таємному хімічному заводі, що він передав якусь звістку чи то якийсь сувенір звідти, інколи долинали до вух родини.

Один із таких фейків навіть виявився задокументований у справі-формулярі Тараса Франка. Так, у листопаді 1951 р. у Львові ширилася **інформація про те, що Петро Франко живий**, що він десять років жив на Уралі й тепер подав про себе звістку з Алма-Ати, написавши листа дружині Ользі з проханням приїхати до нього. До Києва цю новину привезла дослідниця рукописів І. Франка та Лесі Українки, наукова працівниця Інституту літератури Марія Фуртак-Деркач. Відтак цю версію зафіксувала в агентурному доносі від 30 листопада 1951 р. агентка під псевдо «Вікторова» (за цим псевдо ховалася Катерина Кутковець, колишня одногрупниця по філфаку Зеновії Франко), що спостерігала за родиною Тараса Франка в Києві. У цьому агдоносі «Вікторової» до старшого оперуповноваженого Романова йшлося: «На прошлой неделе со Львова приехала Мария Демьянова ДЕРКАЧ (научный работник института литературы АН) и рассказала ФРАНКАМ, что Ольга ФРАНКО получила письмо из Алма-Аты от Петра ФРАНКО, который извещает, что 10 лет он не мог писать, сейчас имеет такую возможность. Приехать он не может, а потому просит, чтобы Ольга приехала к нему. Ольга ответила письмом Петру, что она тоже сейчас не может приехать из-за семьи Аси (дочери)»³⁸.

Однаке лист Ольги Франко від 20 грудня 1951 р. до Катерини Франко (дружини Тараса Франка) засвідчив протилежне: ніякого листа від Петра вона не одержувала, а всі такі розмови – це лише порожні балачки. Спростовувала ці поголоски і молодша донька Петра Франка Ася (Іванна) у своєму листі від 10 січня 1952 р. Про обидва листи зі Львова – від дружини та від доньки Петра Франка – акурат інформувала майора Романова та сама Катерина Кутковець (агентка «Вікторова») відповідно в дописах від 22 грудня 1951 та 11 січня 1952 рр.³⁹ В останньому зокрема йшлося: «Вчера Дарья [донька Тараса Франка. – Н. Т.] и Ек[атерина] Ив[ановна] [дружина Тараса Франка. – Н. Т.] рассказывали, что получили письмо из г. Львова от Аси ФРАНКО (дочь Петра), которая тоже пишет, что от отца писем никогда не получали и что о письмах Петра просто кто-то распустил ложные слухи»⁴⁰.

Хто й навіщо поширював подібні чутки, сьогодні важко сказати. Але очевидним залишалося навіть у той час те, що це була неправда.

У 1990-х роках, вже в незалежній Україні, з'явилися ще принаймні три версії загадкового зникнення Петра Франка. За одними даними – **застрелений конвоюєм при спробі втечі з потяга, яким його вивозили на схід у червні 1941 р., на станції Прошова поблизу Тернополя** (тобто десь на етапі між Львовом і

³⁶ Кияшко І. «Я був колись директором Музею Івана Франка». *Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові*. Львів, 2003. Вип. 3. С. 165.

³⁷ Архів Управління СБУ у Львівській обл. Справа Віри Франко. П-8148 (Арх. № 204895). Т. 2. Арк. 37.

³⁸ ГДА СБУ. Особий архів № 1709 (С-3249). Дело-формуляр Тараса Франка. Ч. II. Арк. 182.

³⁹ Там само. Арк. 183, 184.

⁴⁰ Там само. Арк. 184.

Києвом); за другими даними – **страчений у катівнях НКВС улітку того самого року** (як варіант, **розстріл після ув'язнення під Золочевом**); за іншими – **спалений живцем** «разом з іншими в'язнями в одній із сільських хат на Харківщині перед евакуацією»⁴¹. Напевно, що були ще й інші версії, не задокументовані на сьогодні. Усіляких неперевіраних чуток у той час з'являлося багато, тому що пильна увага суспільства була прикута до розвінчування радянських міфів, до пошуку жертв сталінських репресій і до заповнення «білих плям» нашої історії.

На початку 1990-х років версію про загибель Петра Франка під Тернополем обґрунтував у своїх статтях у пресі Р. Горак. Для дослідника «очевидним і доказовим» було те, що Петра Франка та Кирила Студинського з дружиною вивезли потягом у напрямку Києва⁴². Стрижневим аргументом цієї версії стали свідчення депутатки Народних Зборів Західної України Ганни Лінинської (1905 р. н.), яка нібито їхала разом із Петром Франком і Кирилом Студинським в одному санітарному вагоні.

«Під великим секретом і тільки для вузького кола людей, – пише Р. Горак, – яким беззастережно довіряла, вона [Ганна Лінинська. – Н. Т.] оповіла, що таких депутатів, як вона, вивозили в окремому вагоні. Конвоювали поїзд солдати з Середньої Азії. ... Справді їхали санітарним поїздом вночі. Г. Лінинська була в цьому ж вагоні, що П. Франко та К. Студинський. Обидва ще не могли прийти до себе й дуже обурювались, як вчинили з ними. Було дано інструкцію, що в випадку бомбардування поїзда, всім вийти з вагонів і залагти неподалік насипів. Поїзд справді бомбардували. Десь під Тернополем. Як і було наказано, всі повискакували з вагонів і залагли неподалік. В один момент Г. Лінинська побачила, як зірвались Студинські та П. Франко, яких особисто знала і які в цей момент лежали неподалік неї, і кинулись бігти в напрямку поля. Їх втечу перервала автоматна черга. Г. Лінинська ще бачила, як вони попадали. Потім був «отбой тривоги». Всі повернулись у вагон. Петра Франка та Студинських не було»⁴³.

На підставі цього спогаду Р. Горак схиляється до думки, що П. Франко і К. Студинський загинули дорогою до Києва під час бомбардування потяга біля с. Сущина (7,5 км. від залізничної станції у с. Прошовій та 26 км. від Тернополя); коли вони кинулися «тікати в напрямку поля», їх наспіла «автоматна черга конвоїра»⁴⁴. На підтвердження своєї версії дослідник наводив також факт поїздки наприкінці липня 1941 р. доньки Кирила Студинського Ірини Тисовської до Тернополя (25 липня 1941-го вона була вже в Тернополі) з метою пошуку своїх батьків. Однак «на початку серпня 1941 р. Ірина Тисовська повернулася у Львів без батьків. Про долю батька не оповідала і всіляко уникала розмови про це...»⁴⁵ Згадує Р. Горак і про те, що Зеновія Франко (небога Петра Франка) з'ясувала, що той потяг зі Львова справді доїхав до Києва, але у списку прибулих і тих, кого взяли на «довольствие», Петра Франка та Кирила Студинського не було. «Отже, – висновок дослідник, – до Києва вони не приїхали або не доїхали»⁴⁶.

⁴¹ Кучабський Ю., Франко П.М. Петро Франко (сторінки життя). Львів, 1999. С. 93. Див. також: Єдліньська У. Вчений великих заслуг і доброго серця. *Вісник НТШ*. Львів, 1991 (осінь). Ч. 2. С. 8; Захарчук О.М. ФРАНКО Петро Іванович. *Енциклопедія історії України*: Т. 10: Т-Я / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України; Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2013. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=Franko_P; Гнізний І. Тут дух його витає і воскресєє слід. *Свобода*. 1993. Від 12. X. С. 3; Кліш А. Суспільно-політична діяльність академіка Кирила Студинського в період утвердження радянської влади в Західній Україні (1939–1941). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. 2005. Вип. 2. С. 198; Яковлев Ю. Півтора сторіччя Кирила Студинського (3). URL: <https://zbruc.eu/node/85089?fbclid=IwAR2Dn0VAFc1QtFrcjUvLVtvg-BKqJ9ZKlsHLLDIWeX8TEhZ9lONrDpDKGg0pno>.

⁴² Горак Р. Так де ж пропали Петро Франко та Кирило Студинський? *Ратуша*. 1992. Чис. 95 (274) (від 3.IX.). С. 5.

⁴³ Там само. Чис. 96 (275) (від 10.IX.). С. 5.

⁴⁴ Горак Р. Трагедія червневої ночі. Подобиці зникнення Петра Франка та Кирила Студинського. *Західна Україна*. 1993. № 39 (108) (від 19–25.IX.). С. 3.

⁴⁵ Горак Р. Так де ж пропали... Чис. 95 (274) (від 3.IX.). С. 5.

⁴⁶ Там само. Чис. 96 (275) (від 10.IX.). С. 5.

Щоправда, у статті Р. Горака натрапляємо на низку анахронізмів та неточностей, які змушують сумніватись у правдивості деяких тез і аргументів публіциста. Зокрема, він пише, що німці схопили і посадили Віру Франко в концентраційний табір ще до арешту її батька⁴⁷, – тоді як насправді Віру Франко було заарештовано у вересні 1941 року! Хибною є і теза про те, що дружина Кирила Студинського на вокзалі впросилася їхати з чоловіком, бо в нього були хворі ноги й він потребував догляду⁴⁸. Насправді ж Кирила та Леонтію Студинських забрали разом із дому 28 червня о 10 годині⁴⁹. І найважливіше – час бомбардування санітарного потяга, у якому начебто вивозили П. Франка і Студинських, Р. Горак окреслює датами 22, 23 чи 24 червня 1941 р.⁵⁰, коли ж, як ми знаємо, сам арешт відбувся зойно вранці 28 червня 1941-го. Не задокументованою є і теза про те, що «жертви були надійно закопані» і «про це було також інформоване начальство НКВД»⁵¹. Усе це лише припущення й авторські домисли.

Попри те, ця версія і сьогодні часто виринає у статтях, автори яких у той чи той спосіб звертаються до постатей Петра Франка чи Кирила Студинського⁵². Деякі дослідники наводять і схожі до розповіді Г. Лінинської свідчення колишнього працівника Інституту суспільних наук, а в роки війни співробітника НКВС, Р. Батога, який також був у потягу, яким «евакуювали» К. Студинського та П. Франка. За твердженням Р. Батога, серед ночі потяг зупинився десь у районі жмеринських лісів, де і вивели вчених...⁵³

Дехто, як-от колишній директор (у 1949–1952 рр.) Музею Івана Франка Іван Кияшко (роки життя: 1919–2006), подає саме цю версію смерті Петра Франка та Кирила Студинського як «достовірний факт»⁵⁴. Інші ж, як-от Ю. Кучабський і П.М. Франко, вважають її «мало вірогідною», сумніваючись у тому, що слабший на ноги та серце сімдесятиріохлітній Кирило Студинський і не менш хвора його дружина Леонтія взагалі здатні були бігти⁵⁵.

Однак, гадаю, те, що Кирило Студинського та Петра Франка, можливо, бачили в потязі і Г. Лінинська, і Р. Батіг, ще не означає, що їх було вбито і що вони не доїхали до Києва. От потягом чи машиною – це вже інше питання...

І тут не можна не навести запису зі щоденника Олександра Довженка від 25 травня 1942 р., у якому відомий український кінорежисер радянського часу зафіксував свій намір написати оповідання про те, як вивозили машиною (sic!) К. Студинського і П. Франка: «Написати оповідання, як на початку страшної всесвітньої трагедії везли зі Львова старого Студинського й Франка. Як плакав старий, тікав з машини, вередував, як під Волошеком [ідеться про м. Волочишк, що на межі Тернопільської та Хмельницької областей. – Н. Т.] прощався з Україною, як проклинав шоферів, як ображав товариша Приходька образливими лайками, як шофери хотіли під Проскуровим [нині м. Хмельницький. – Н. Т.] убити його, а Приходько не дав. Як сам Приходько був убитий, Франко мовчав. Старий, що знав ще добре його батька, ненавидів і презирав Франка. Франко боявся, у нього була маленька душа і ніякої пристрасті»⁵⁶.

Зрозуміло, що оповідання мало відповідати «духові часу». Звідси й усі оці негативні епітети на адресу К. Студинського та П. Франка. Але цікавим тут є ін-

⁴⁷ Горак Р. Так де ж пропали... Чис. 94 (273) (від 27.VIII).

⁴⁸ Там само. Чис. 95 (274) (від 3.IX.). С. 5.

⁴⁹ Подайте вістку. *Українські щоденні вісті*. 1941. Чис. 12 (від 19.VII.). С. 4.

⁵⁰ Горак Р. Так де ж пропали... Чис. 96 (275) (від 10.IX.). С. 5.

⁵¹ Там само.

⁵² Див., наприклад: Мельник І. Кирило Студинський – трагічна доля вченого. URL: <https://zbruc.eu/node/13701>.

⁵³ Див.: Кліш А. Суспільно-політична діяльність... С. 198; Яковлев Ю. Півтора сторіччя Кирила Студинського (3). URL: <https://zbruc.eu/node/85089?fbclid=IwAR2Dn0VAFC1QtFrcjUVLTVg-BKqJ9ZKlsHLDIWeX8TEhZ9lONrpdKGGOpno>.

⁵⁴ Кияшко І. «Я був колись директором... С. 172.

⁵⁵ Кучабський Ю., Франко П. М. Петро Франко (сторінки життя). С. 94.

⁵⁶ Довженко О.П. Щоденникові записи, 1939–1956 = Дневниковые записи, 1939–1956. Харків: Фоліо, 2013. С. 153 [Українською і російською мовами].

ше: що знав і про що мовчав Олександр Довженко? Звідки йому були відомі всі ці деталі? Хто розповів йому їх?

Можливо, цю історію О. Довженко знав від самого М. Хрущова, із яким упродовж багатьох років підтримував близькі особисті взаємини, а може, від генерала НКВС Г. Соколова (роки життя: 1904–1973), який у червні 1941 р. був начальником військ НКВС охорони тилу Західного фронту і з яким кінорежисер мав довірливі приятельські стосунки. Генерал Г. Соколов не раз бував у О. Довженка вдома і чимало розповідав про Сталіна, Берію та ін. Про це свідчать записи в щоденнику митця від 10 січня 1946 р. й від 18 липня 1954 р.: «Я любив цього генерала, сам не знаю чому, як рідного брата. ... Він був моїм другом»; «Три года ходил ко мне в дом генерал Г.Г. Соколов под видом знакомого. На “ты” перешел и, видно, человек был хороший, сколько он мне говорил всяких страшных вещей о своем ведомстве и о своем шефе Берии [курсив наш. – Н. Т.]»⁵⁷.

Як начальник Головного управління прикордонних військ НКВС СРСР генерал Г. Соколов брав участь у «приєднанні» західноукраїнських земель восени 1939 р. і якийсь час навіть жив у Львові. Тож, найімовірніше, генерал знав також і П. Франка. Зрештою, саме його відомство (НКВС) стежило за сином І. Франка...

Хоч би як там було, **але і Петро Франко, і подружжя Студинських таки доїхали до Києва**, – потягом чи, найвірогідніше-таки, машиною.

Зокрема, донька Петра Франка Віра згадувала, що наступного дня після того, як вивезли Петра Франка разом із акад. Кирилом Студинським (тобто 29 червня 1941-го), батько зателефонував із Києва до матері: «Наступного дня – телефонний дзвінок. Голос телефоністки: “Отвѣтьте Киеву”. По телефону батько сказав матері, що за нами приїде машина, і зв’язок обірвався. Ніхто не приїхав. Більше – жодних звісток...»⁵⁸

Найстарша працівниця Музею Івана Франка у Львові, Віра Бонь (1928 р. н.), розповідала мені, що прибиральниця музею Софія Дутко також згадувала, як чула від Ольги Франко з Білівичів, що за кілька днів після свого арешту (в час, коли ще німці не захопили Львова) Петро Франко зателефонував із Києва. Окрім цього, Віра Бонь переказувала ще одне свідчення, тим разом зі слів Марії Кіх (роки життя: 1914–1979), яка була директоркою Музею Івана Франка у Львові в 1958–1970 рр., а 1939 року, як і Петро Франко, стала депутаткою Народних Зборів Західної України та як делегатка їздила разом із ним до Києва і Москви. Тож М. Кіх добре зналася з Петром Франком. Відтак, коли німці захопили Львів, вона евакуювалася до Києва, де якогось дня бачила Петра Франка на сходах Верховної Ради. Ці свідчення Віри Бонь підтверджують у документах з фондів Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка⁵⁹.

Доволі авторитетними є спогади історикині й архівістки Н. Полонської-Василенко (1884–1973), яка була особисто знайома з К. Студинським. У своїх мемуарах, писаних уже на еміграції, вона оповідала про несподівану зустріч зі Студинським у Києві на бульварі Шевченка наприкінці червня або на початку липня 1941 р.: «В останніх днях червня, або в перших липня того ж року, побачила я перед будинком ВУАН, на вулиці Короленка авто, з вікна якого було видно гору валіз. Далі, на бульварі Шевченка я зустріла академіка К. Студинського. Страшенно схвильований, він почав розповідати мені грімким голосом, як його вивезли разом із дружиною та речами – оце й було авто, яким вивезли його. Він скаржився, кричав, що не хотів їхати, але його силою примусили сісти в авто, і сказали, що везуть просто до Уфи, куди евакуювано УАН. Пройшов час, і ви-

⁵⁷ Довженко О.П. Щоденникові записи... С. 399, 484. Див. також: Довженко без гриму: Листи, спогади, архівні знахідки / Упоряд. і коментар В. Агеєвої та С. Тримбача. Київ: Комора, 2014. С. 301–302.

⁵⁸ Цит. за: Клїш А. Кирило Студинський: життя і діяльність. С. 113.

⁵⁹ Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка. Архів музею. Оп. 1. Спр. 209. Арк. 54.

явилося, що до Уфи не доїхав ні академік Студинський, ні його дружина. ... Слід його губився в Києві...»⁶⁰

У справі Віри Франко також зазначено, що на початку Другої світової війни її батько Петро Франко, якого підозрювано в націоналістичній діяльності, «был арестован в гор[оде] Львове, этапирован в г. Киев [курсив наш. – Н. Т.] и в связи с военной обстановкой осужден» (документ засвідчує підпис голови Комітету держбезпеки при Раді Міністрів УРСР Нікітченка)⁶¹.

Свідчення В. Франко, М. Кіх, Н. Полонської-Василенко, документ за підписом Нікітченка утверджують у думці про те, що П. Франко та Студинські прибули до Києва.

Засвідчує це і ще один дуже важливий документ із грифом «совершенно секретно». Сьогодні він розсекречений. Це – «Расшифрованная телеграмма Вх. № 11569», яку о 6.00 год. ранку 6 липня 1941 р. надіслав із Києва нарком (міністр) державної безпеки УРСР П. Мешик наркому державної безпеки СРСР В. Меркулову. Дублікати цієї телеграми отримали також Л. Берія (голова НКВС та Генеральний комісар державної безпеки СРСР), І. Серов (перший заступник наркома держбезпеки СРСР В. Меркулова), Б. Кобулов (заступник наркома держбезпеки СРСР В. Меркулова, відомий і як організатор сумнозвісного Катинського розстрілу). У документі, який упродовж 48 год. від отримання слід було повернути на зберігання в 11-те відділення 5-го відділу НКГБ СРСР і копіювання якого було категорично заборонено (!), йшлося: «Указанию тов[арища] ХРУЩЕВА нами арестованы: Студинский, Франко [йдеться про П. Франка і К. Студинського. – Н. Т.], киевский артист Донец [йдеться про оперного співака М. Донця. – Н. Т.]. “Националисты”. В связи с тем, что вывести их из Киева затруднительно, считаем целесообразным их расстрелять. ЦК КП(б)У такого же мнения. Прошу немедленных указаний. МЕШИК»⁶².

На телеграмі стоїть резолюція «ЗА», яку засвідчили своїми підписами Л. Берія, В. Молотов і, найімовірніше (бо підпис не чіткий), Г. Маленков.

Отже, реалізація смертного вироку, про який інформує цей документ, була лише справою часу. А часу в його виконавців якраз не було...

На початку липня 1941 р. в Києві більшовики терміново готувалися до відступу. 1 чи 2 липня, як згадував очевидець тих подій культурний діяч Ф. Пігідо-Правобережний, київські установи дістали розпорядження спалити всі архіви та канцелярські справи, 5 липня надійшов наказ звільнити з роботи всіх службовців і робітників⁶³. Палили документи, знищували склади, руйнували мости. Тоді-таки у Дніпрі потопили й матеріали, напрацьовані до кінофільму «Борислав сміється» за сценарієм П. Франка та Ю. Дольд-Михайлика. Усе, що не підпадало під евакуацію, підлягало ліквідації. Причому нещадно нищили не лише культурні чи господарські артефакти – знищували людей... Саме тому в цій сумнозвісній телеграмі значилося, що вивезти з Києва «затруднительно», тож доцільно «расстрелять».

Факт розстрілу мали б засвідчувати так звані розстрільні списки. У ГДА СБУ збереглася папка з переліком осіб, розстріляних за наказом П. Мешика в червні–липні 1941 р. Найімовірно моторошний документ: величезні, нескінченні переліки людей, навпроти прізвищ яких лише короткий вирок: «расстрелять», «расстрелять», «расстрелять»... Одначе серед цих «Матеріалів стосовно розстріляних за розпорядженням наркома П. Мешика у тюрмах НКВС під час військо-

⁶⁰ Полонська-Василенко Н. Спогади / Упоряд., вступ. стаття В. Шевчука. Київ: Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2011. С. 481–482.

⁶¹ Архів Управління СБУ у Львівській обл. Справа Віри Франко. П-8148 (Арх. № 204895). Т. 2.

⁶² Російський державний архів соціально-політичної історії. Ф. 558. Оп. 11. Спр. 449. Арк. 101. Уперше опубліковано у вид.: Велика перемога: в 15 т. / Под общ. ред. С.Е. Нарышкина, А.В. Торкунова; Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) МДИ России, Центр военно-политических исследований. Москва: МГИМО-Университет, 2015. Т. 11. С. 324 (фоторепродукція документа).

⁶³ Див.: Пігідо-Правобережний Ф. «Велика Вітчизняна війна». Спогади та роздуми очевидця. URL: https://kalusz.io.ua/s199710/fedir_pigido-pravoberejniy_velika_vitchiznyana_viyna.

вих дій 1941 р.»⁶⁴ прізвищ ні П. Франка, ні К. Студинського, ні М. Донця немає. Але в «Матеріалах стосовно розстріляних...» натрапляємо на документ із грифом «секретно» такого змісту:

«Секретно

экз[емпляр] № 2

Начальнику 10 отдела КГБ при СМ СССР

– генерал-майору тов. ПРОКОПЕНКО А. В.

гор. Москва.

10 отдел

27 мая

3/3/2162

По Вашему указанию направляем дела со списками и актами на лиц, расстрелянных на территории Украины в период военных действий в 1941 году.

Сообщаем, что из числа проходящих по указанным в списках лиц [ідеться про розстріляних осіб – Н. Т.] (около 4,5 тысяч человек), по данным I Спецотдела МООП УССР имеются уголовные дела только на 753 чел[овек], которые хранятся в КГБ при СМ УССР и УКГБ западных областей Украины.

Приложение: дела в 6 томах с н/вх. № 23009.

Начальник 10 отдела КГБ при СМ УССР подполковник Н. Гурьянов.

Верно и копию получил Бондаренко [курсив наш. – Н. Т.]⁶⁵.

Розстріли в Києві на початку липня 1941 р. відбувалися шаленими темпами. Ба більше – розстрілювали так багато людей, що не встигали заводити на них справи та «розстрільні списки» (що і підтверджує наведений вище документ!). Навіть бюрократична машина спецорганів пробуксовувала від такої кількості розстрілів. Наступні документи засвідчують, що вищі чини нерідко (по два-три рази) давали вказівки своїм підлеглим партійцям завести справи на «расстреляных врагов народа» та надіслати розстрільні списки і т. д.⁶⁶ Одначе з паперами, як видно, не завжди був порядок. Можливо, це частково пояснює і той факт, чому прізвища П. Франка немає у списках. Бо ж такого списку могло в той час і не бути. Для виконання вироку досить було й телеграми, засвідченої підписами найвищих чинів УРСР та СРСР.

Хоч би там як, але П. Франко, як не раз зазначено у справі-формулярі його доньки Віри, 1941 р. був засуджений до «ВМН» [тобто до «высшей меры наказания»]⁶⁷ і «расстрелян за националистическую деятельность [курсив наш – Н. Т.]»⁶⁸. На підставі цих доказів можемо ствердити, що Петра Франка розстріляли. Однозначно, що сталося це не раніше за 6 липня 1941 р. Про конкретну дату страти поки що залишається лише здогадуватись...

* * *

PS: Одначе, враховуючи всі відомі на сьогодні джерела, треба, задля відновлення історичної справедливості, згадати коротко і про третього «смертника-націоналіста», про якого йшлося в «розшифрованій телеграмі». Це відомий музично-театральний діяч, співак, соліст (бас) Київської опери Михайло Донець. Як і Петра Франка, його заарештували за «націоналістичну діяльність» (невипадково в телеграмі коротко про всіх трьох: Студинського, Франка, Донця – значилося: «Националисты»!). Зі справою М. Донця (№ 147750) в архіві СБУ працював А. Сахно⁶⁹. Окрім цього, Г. Дутчак у Центральному державному архіві гро-

⁶⁴ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 2. № 34.

⁶⁵ Там само. Арк. 249.

⁶⁶ Там само. Арк. 245.

⁶⁷ Архів Управління СБУ у Львівській обл. Справа Віри Франко. П-8148 (Арх. № 204895). Т. 2. Арк. 58, 59.

⁶⁸ Там само. Арк. 67.

⁶⁹ Сахно А. Щоденник «контрреволюціонера». Київ: Бланк-прес, 1999. С. 151. Див. також: Цалик С., Селігей П. «Підвали можуть бути всілякого відтінку...» З майбутньої книги «Роліт і його знамениті мешканці». *Дзеркало тижня*. Україна. 2002. № 31 (від 16.VIII.).

мадських об'єднань України віднайшла й оприлюднила частину документів, що стосуються справи М. Донця⁷⁰. З цих документів стало відомо, що справу на третього фігуранта сумнозвісної телеграми відкрили на підставі доносів колег за три тижні до початку війни, тобто 2 червня 1941 р. (закрито справу аж 1955 р.). М. Донцеві закидали те, що «у вузькому колі людей він критикує заходи партії і уряду, пропагує антирадянські пасквільні анекдоти»⁷¹. Заарештований 2 липня 1941 р. М. Донець винним себе не визнав, але його таки розстріляли! *Розпорядження на розстріл дав народний комісар держбезпеки СРСР Всеволод Меркулов*. Про це довідуємося зі справи М. Донця, а саме з документа з грифом «совершенно секретно», що його підписав начальник обліково-архівного відділу полковник Плетев у грудні 1954 р.: «В июле 1941 года по распоряжению врага народа Меркулова [23 грудня 1953 р. В. Меркулова засуджено до страти разом із Л. Берією. – Н. Т.] без решения суда Донец Михаил Иванович был расстрелян (см[отри] радио т/телеграмму) [курсив наш – Н. Т.]»⁷².

Тобто дозволом на розстріл була сумнозвісна радіотелефонограма, на яку покликається тут полковник Плетев. *Смертельний вирок щодо М. Донця виконано 9 або 10 липня 1941 р.*⁷³. А далі, як і у справі зникнення П. Франка й К. Студинського, знайомий сценарій: мовчання, викреслення імені з культурного обігу, блюзнірська брехня родичам (мовляв, загинув від серцевого паралічу під час евакуації з Києва до Уфи) і «офіційна» дата смерти (10 вересня 1941 р.⁷⁴).

Якщо М. Донця, дозвіл на розстріл якого дала та сумнозвісна радіотелефонограма 6 липня 1941 р., було знищено 9 або 10 липня 1941 р., то, можливо (це лише припущення!), ці дати стали злощасними й у долі Петра Франка...

References

Derev'yanyi, I. (2011). Rozstrily v'yazniv v chervni–lypni 1941 r. Yak tse bulo [Executions of prisoners in June–July 1941. As it was].

Dovzhenko bez hrymu: Lysty, spohady, arkhivni znakhidky [Dovzhenko without makeup: Letters, memoirs, archival finds]. / Uporiad. i komentar V. Aheievoi ta S. Trymbacha. (2014). Kyiv, Ukraine.

Dutchak, H. (2003). Sprava Mykhaila Dontsia [The case of Mykhailo Donets]. *Muzyka – Music*.

Dutchak, H. (2004). Velych i trahediia Mykhaila Dontsia [The greatness and tragedy of Mykhailo Donets]. *Ukrainska kultura – Ukrainian culture*.

Fedushchak, I. (2006). Do 65-richnytsi komunistychnoho zlochynu (cherven 1941 r.) [To the 65th anniversary of the communist crime (June 1941)]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh: nauk. zb. – Ukrainian liberation movement: a scientific collection*. Lviv, Ukraine.

Franko, O. (2015). Ivan Franko dav svoiemu synu im'ya Taras v chest Shevchenka (rodyzni spohady i doslidzhennia) [Ivan Franko gave his son the name Taras in honor Shevchenko (family memories and research)]. Ivano-Frankivsk, Ukraine.

Franko, P. (2005). Kryvavi slidy «zolotoho veresnia» [Bloody traces of «golden September»]. Lviv, Ukraine.

Franko, T. (2015). Vybrane: U 2-kh tt. [Favorites: In 2 volumes] / Uporiad. Ye. Baran, N. Tykholoz. Ivano-Frankivsk, Ukraine.

Franko, Z. (1992). Za nevidomykh obstavyn [Under unknown circumstances]. *Aksiomy dlia nashchadkiv. Ukrainski imena u svitovii nautsi. Zb. narysiv – Axioms for descendants. Ukrainian names in world science. Collection of essays*. Lviv, Ukraine.

⁷⁰ Дутчак Г. Справа Михайла Донця. *Музика*. 2003. № 1–2. С. 25–27; Дутчак Г. Велич і трагедія Михайла Донця. *Українська культура*. 2004. № 8. С. 34–35.

⁷¹ Дутчак Г. Справа Михайла Донця. С. 26.

⁷² Див.: Дутчак Г. Велич і трагедія Михайла Донця. С. 35.

⁷³ Цалик С., Селігей П. «Підвали можуть бути всілякого відтінку...»

⁷⁴ Див.: Дутчак Г. Велич і трагедія Михайла Донця. С. 34.

Horak, R. (2007). Spohady Sofii ta Volodymyra Dutki [Memoirs of Sofiia and Volodymyr Dutko]. *Naukovyi visnyk Muzeiu Ivana Franka u Lvovi – Ivan Franko Scientific Bulletin in Lviv*. Lviv, Ukraine.

Klish, A. (2005) Suspilno-politychna diialnist akademika Kyryla Studynskoho v period utverdzhenia radianskoi vlady v Zakhidnii Ukraini (1939–1941) [Socio-political activity of Academician Kyrylo Studynskyi during the establishment of Soviet power in Western Ukraine (1939–1941)]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka – Scientific notes of Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University*.

Klish, A. (2011). Kyrylo Studynskyi: zhyttia i diialnist [Kyrylo Studynskyi: life and work]. Ternopil, Ukraine.

Kuchabskyi, Yu., Franko, P.M. (1999). Petro Franko (storinky zhyttia) [Petro Franko (pages of life)]. Lviv, Ukraine.

Kyiaszko, I. (2003). «Ya buv kolys dyrektorom Muzeiu Ivana Franka» [«I was once the director of the Ivan Franko Museum»]. *Naukovyi visnyk Muzeiu Ivana Franka u Lvovi – Ivan Franko Scientific Bulletin in Lviv*. Lviv, Ukraine.

Sakhno, A. (1999). Shchodennyk «kontrevoliutsionera» [Diary of a «counter-revolutionary»]. Kyiv, Ukraine.

Tykholyoz, N. i B. (2017). Dokumenty rodyny Frankiv z arkhiviv radianskykh spetssluzhb [Documents of the Franko's family from the archives of the Soviet secret services].

Vasyliiev, V. (2010). «Beriivska vidlyha» v URSS (kinets 1938–1939 rr.): politychni aspekty [The «Beriev thaw» in the USSR (late 1938–1939): political aspects]. Kyiv, Ukraine.

Yedlinska, U. (1991). Vchenyi velykykh zaslug i dobroho sertsia [Scientist of great merits and good heart]. Lviv, Ukraine.

Zakharchuk, O.M. (2013) FRANKO Petro Ivanovych [FRANKO Petro Ivanovych]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 10: T–Ya*. Kyiv, Ukraine.

Тихолоз Наталія Богданівна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри української преси Львівського національного університету імені Івана Франка (вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна).

Tykhooloz Nataliya B. – PhD in Philological Sciences, Senior Researcher, Associate Professor of the Department of Ukrainian Press, Ivan Franko National University of Lviv (1, Universytetska Street, 79000, Lviv).

E-mail: ntykhooloz@ukr.net

THE SECRET OF PETRO FRANKO'S DEATH (to the 80th anniversary of the forced «evacuation»)

The article analyzes in detail the versions of the arrest (under the guise of evacuation) and mysterious death of Petro Franko the youngest son of Ivan and Olha Franko, at the time – a prominent cultural and public – political figure, people's deputy of the Verkhovna Rada of the USSR and the first director of the Ivan Franko's Museum in Lviv.

The purpose of the study – on the basis of all available sources: documental, press, memoirs, etc. to reveal the circumstances of the forced deportation of Petro Franko from Lviv with the beginning of the German-Soviet phase of World War II, the possible time and place of his violent death as a result of criminal repressive policy of totalitarian system of USSR towards Ukrainian cultural figures and leaders of public opinion of Galicia.

The research methodology is based primarily on archival and source research, using biographical, political and cultural-historical approaches, analytical-synthetic and inductive-deductive methods.

The scientific novelty of the study lies in the scientific substantiation of the documented facts of the arrest and death of Petro Franko on the basis of archival sources, as well as in the first introduction into scientific circulation of a number of previously unknown documents (in particular from the archives of Soviet Secret Service).

Based on a detailed systematic analysis and critical verification of all available sources, it was concluded that on June 28, 1941, exactly on the day of his birth, Petro Franko was arrested on the pretext of «evacuation» by employees of state security bodies of the USSR (namely by NKVD troops) and taken out of Lviv. in the eastern direction, together with Acad. Kyrylo Studynskiy. They were taken to Kyiv and subsequently detained in places of detention (prison or remand). In early July of the same year, P. Franko was sentenced to the «HP» («Highest punishment») and «shot for nationalist activities». This happened no sooner than July 6, 1941; more likely, July 9 or 10, 1941.

Thus, Petro Franko became a victim of Soviet political repression, and his prematurely ended life is an act of accusation against Stalin's totalitarian system.

Key words: German-Soviet war, evacuation, execution, political repressions, totalitarian system.

Дата подання: 24 травня 2021 р.

Дата затвердження до друку: 30 травня 2021 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Тихолоз, Н. Таємниця смерті Петра Франка (до 80-х роковин примусової «евакуації»). *Сіверянський літопис*. 2021. № 4. С. 155–170. DOI: 10.5281/zenodo.5229573.

Цитування за стандартом APA

Tykholog N. Taiemnytsia smerty Petra Franka (do 80-kh rokovyn prymusovoi «evakuatsii») [The Secret of Petro Franko's Death(to the 80th anniversary of the forced «evacuation»)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 4, 155–170. DOI: 10.5281/zenodo.5229573.

